

подзаголовком, подразумеваючим, що писатель орієнтований на зображення різних аспектів життя. Англійські видавці запропонували для збірки назву, знайоме сучасному читачеві. Бірс, звичайно не схильний до компромісів, схвалив цю назву. Дослідники творчості Бірса знайшли йому цілком правдоподібне пояснення: ймовірно йому нагадали слова з англійської запевняючої служби: «серед життя ми в лапах смерті» [См.: 1, 31]. Ця фраза дуже чітко визначає проблематику бірсових розповідей.

В уявленні буденної війни та психології особистості в час війни у Бірса не було попередників. Його творчість була по-справжньому оцінена в іншу епоху, маючи суттєвий вплив на прозу Е. Хемінгуей, Ш. Андерсона, Дж. Дос Пассоса.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Зверев А. Б.* Амброз Бірс // Bierce A. Tales and Fables. – М.: Progress, 1982. – Р. 7 – 38.
2. *Ковалев Ю.* Послесловие // Бірс А. Страж мертвця. – СПб.: Азбука, 1999. – С. 336 – 343.
3. *Брукс В. В.* Писатель и американская жизнь. – М.: Прогресс, 1971.
4. *Левин Г. Т.* Открытие Богемы // Литературная история США. – Т. 3. – М., 1979. – С. 160 – 163.
5. *Бірс А.* Страж мертвця. – СПб.: Азбука, 1999.
6. *Bierce A.* Tales and Fables. – М.: Progress, 1982.
7. *Зверев А. Б.* Литература США // История всемирной литературы. – Т. 3. – М.: Изд-во АН СССР, 1991. – С. 537 – 568.

Л. І. Синявська

ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ І ТИП НОВОГО ГЕРОЯ У ДРАМІ В. ВИННИЧЕНКА «МЕМЕНТО».

Поняття самовизначення та самоусвідомлення належать до основних понять, що складають характеристику особистості.

Вчення І. Фіхте про діяльність внутрішнього «я» щодо самопізнання, феноменологія Гегеля з її акцентом на межах особистої свободи дають можливість краще збагнути філософське підґрунтя нашої проблеми.

Ця складна філософсько-етична категорія самовизначення особистості цікавила і В. К. Винниченка і зафіксувалась у його творах теорією «чесності з собою». «Чесність з собою» – це нова мораль, яку пропагує автор. Саме вона стала основою його вчення про конкордизм. Індивідуалізм Винниченкових літературних персонажів стає більш виразним у контексті цих філософських понять.

Обґрунтування моральних установок теорії «чесності з собою» В. Винниченко дає в однойменному романі «Чесність з собою», в п'єсах «Щаблі життя», «Мemento».

Проте, незважаючи на проголошувану В. Винниченком новизну поняття «чесності з собою», воно має глибоку передісторію. Так, дослідниця Л. З. Мороз вважає, що: «Корені її – у Біблії», а вже ХХ століття «розвинуло її як одну з основоположних ідей екзистенціалізму» [1, 79].

Це цілком закономірно, якщо пам'ятати, що всі індивідуалістичні течії ХХст. шукали собі обґрунтування у біблійських текстах. В чому суть цієї теорії?

Можна твердити, що для В. Винниченка «чесність з собою» є не просто суб'єктивним настроєм, це його чесність «із усім світом», його прагнення узгодити світ зі своїми ідеями.

Автор пише: «Ідея «чесності з собою» зародилась у мене — я уже сказав — давно. Ещё в то время, когда всякий, называющий себя революционером, представлялся героем.

— Уже тогда я стал замечать какое-то несоответствие окружающей меня реальной жизни с созданными моим воображением представлениями. Раньше всего я на самом себе заметил это противоречие» [2, 11].

У чому ж полягало це протиріччя?

«Я увидел, что большинство моих товарищей тоже не святые, их обывденная и даже партийная жизнь не соответствует высоким образцам революционеров прежних времён» [2, 12].

Як бачимо із зізнання автора, він вводить для себе і своїх героїв поняття «чесності з собою», щоб довести суверенність кожної особистості. При такій трактовці проблеми кожна особистість — то герой у собі і для себе, а вже потім — для інших. Таке усвідомлення самоцінності та самодостатності кожної людської особистості було невластивим для тогочасної української літератури. Тому й викликала постать самого В. Винниченка і його твори, як правило, різку критику. Автора звинувачували в пропаганді нової моралі та у відході від народної традиції, в наслідуванні Ф. Ніцше [3, 275–299].

За критикою залишилось непомітним те нове, що вніс В. Винниченко в українську літературу — тип нового героя. Це тип героя — індивідуаліста, сильної особистості, «надлюдини». Звичайно, пояснюється поява цього нового героя в європейській, та й в українській літературі впливом філософії Ф. Ніцше. Справді, ніцшеанський індивідуалізм стає сутністю Винниченкових героїв. Той самий, який передбачає протиставлення особи — суспільству: моральна орієнтацією якого є «егоїзм, що нерідко опирається на критерії утилітаризму чи гедонізму і в крайніх формах призводить до анархізму, цинізму і нігілізму» [4, 95].

Той самий який визначає абсолютні права особистості, її свободу і незалежність від суспільства та держави [5, 106].

Ця «течія індивідуалізму» набрала сили як у філософії, так і в літературі. В українській літературі до типу героя-індивідуаліста зверталися Л. Українка, В. Винниченко.

У В. Винниченка герой-індивідуаліст керується і новою мораллю — «чесності з собою». Дуже часто його персонажі випробовують цю мораль у найбільш крайніх, екстремальних ситуаціях: отруєння Мироном Антоновичем матері («Шаблі життя»), вбивство Кривенком немовляти-сина («Memento»). Що ж штовхає людей на такі страшні злочини? Персонажі В. Винниченка йдуть на злочин заради принципу, щоб узгодити своє життя із своїми програмами.

Кривенко у п'єсі «Memento» готовий на вбивство немовляти заради принципу, що вражає своєю парадоксальністю: «Може, я примирюсь з тим, щоб ця дитина була вроді memento, щоб була живим нагадом, як нетреба робить» [6, 154].

Читачеві Кривенко спершу здається правдивою і послідовною людиною, яка відверта з собою та іншими. Він любить сина, ця любов не показова, бо в чім-чім, а в бравалі Кривенка звинуватити не можна. Про цю любов говорить Антоніна, жінка, що добре знає і розуміє Кривенка: «дуже любить Правда, він всього раз дві бачив його. Вийжджав він Він, взагалі, страшно любить дітей. Завжди, бувало, коли гуляємо, ловить дітей на вулиці і цілує, А пам'ятаєте, Пашо, як він хвилювався, коли дивився перший раз на Василька? Лице таке бліде, чудне і ніжне разом з тим» [7, 154].

Постає питання: як може людина вбити те, що любить? І що керує нею у таку мить? Та ще на одну деталь хочеться звернути увагу. При читанні п'єси буквально з перших сторінок виникає передчуття очікуваної трагедії, якийсь страх і ляк за героя, його абсурдну поведінку, несвідоме бажання прикрити, сховати Антоніну і дитину від Кривенка. Та десь у 3-й дії це відчуття близької трагедії замінюється передчуттям неминучості смерті немовляти, стає зрозумілим, що Кривенко позбавить сина життя.

До вбивства сина Кривенко підготувався, «вбиваючи» свою картину. У 3-й дії зображено, як він ножем порізав своє полотно. А назва картини була «Майбутнє». Таким чином, у переносному значенні художник сам занастив своє майбутнє. «Кривенко помалу бере ніж, ніби граючись ним, пробує, чи гострий. Потім ліниво встає, підходить до мольберту й зупиняється. Якийсь мент непорочно

стоїть, далі спокійно, в'яло підносить руку з ножем і по-малу розрізає картину згори донизу. На губах чудна по-смішка».

А потім йде розмова:

«Антонюк /строго/. Вона «Майбутнє» називалась?»

Кривенко /все більш і більш впадаючи в апатію/. Імен-но. Весела картина, правда? Майбутнє завжди малюється веселим. А іноді, іноді не дуже /Раптом несамовито скаженно схоплюється, з перекошеним люттю лицем б'є кулаком об стіл, зваливши пляшки додолу і прудко ходить по хаті» [7, 165-166].

Ось ця наруга знищення і є початком самознищення Кривенка як людини, що поволі втрачає людськість і совість. А втрата совісті є тим відправним пунктом, коли людина не відрізняє вже де добро, а де зло. Цей акт само-знищення дає змогу зрозуміти, що Кривенко не залишить жити і сина. Він бере на себе право давати чи забирати життя, забувши потурбувати себе питанням: а чи в змозі людина нести вантаж, не приречений їй ні богом, ні людьми? І заради абстрактного, логічного принципу він без мук совісті і страху застуджує сина. Що це? «Чесність з собою» чи якість характеру, яка вже не має нічого спільного з позитивним значенням цього словосполучення? А якщо за цим вчинком стоїть життєва позиція? Коментуючи глибини буття Винниченкових героїв, Л. З. Мороз вбачає у героєві «неспроможність — навіть такої талановитої, високоінтелектуальної людини — розрізнити Добро і Зло. Ї корінь цього жадливого явища — у такому наче б неістотному, непринциповому моменті, як підміна понять. Відбувається вона часто на найпримітивнішому рівні, але наслідки може мати катастрофічні». І далі: «річ не у принципі, як такому, а в людині, здатній у ситуації вибору робити кроки в напрямі до пекла» [7, 165-166].

Та дозволимо собі не погодитись з шановним автором. Дійсно, важливим для людини є акт, ситуація вибору, тип поведінки. Так, за В. Винниченком, людина — не ангел і не Бог. Навкруги багато і тих, хто шукає скоріше не ідеалів, а задоволення своїх безпосередніх потреб, хто намагається уникнути усіляких труднощів та проблем, хто прагне отримати якомога більше насолод та розваг. Така життєва позиція веде до крайньої форми індивідуалізму — до его-

центризму. Це особистість, яка власну вигоду, зиск ставить над усе, не відчуваючи при цьому мук совісті, жалю, болю, співчуття. Звичайно, таке світовідчуття може привести і приводить тільки до розтрошення світу. Його дизгармонійні «уламки» вражають своєю потворністю як хи-мерний жах. Кривенко не думає ні про вагітну Антоніну, ні про Василька, свого сина. Він просто не в силі перебороти в собі егоїстичний порив насолоди від експериментів над життям. Тому треба говорити не про «підміну понять», а про войовниче та цинічне відношення до людини. Самовизначення тут — акт наруги над поняттям. Можна сказати й таке: на злочин Кривенка підштовхує самовпевненість та агресивне небажання пам'ятати про межі, які не дозволено переступати. Якщо людина не вмє поважати особистість не тільки в собі, а й в іншому — починається моральний розклад, переродження.

Дуже важливим є те, що В. Винниченко показує шлях падіння свого «антигероя». Спочатку він намагався переконати Антоніну позбутися дитини, яку він називає не інакше, як «дегенератом». «Скажи: невже, будучи чесною з собою, будучи в гармонії з своїм разумом, серцем, досвідом, ти можеш родити і лишити жить таку дитину, як наша? . Невже тебе не проймає сором, що твоя дитина буде така? Невже тебе не бере гнів, що ти не хотіла її, а хтось, якась сліпа сила нахабно, без твоєї згоди втлющила її?» [8, 148].

Потім він розуміє, що переконати Антоніну закликами до «чесності з собою» не вдається, Антоніна духовно сильніша і більш цільна натура у порівнянні з ним. Не досягнувши бажаного шляхом подраження самолюбивих емоцій, Кривенко вдається, як тонкий психолог, до іншої крайності — жалості і співчуття. Він виставляє Антоніну як жертву «якоїсь сліпої сили», але не забуває і себе при цьому зарахувати до «потерпілих», каже, що вони обоє страждають від «якоїсь сліпої сили». Він предрікає Антоніні каяття, лякає майбутнім: «і коли в будучому дам тобі ще страждання, то не по моїй вині, а по вині того, що весь цей час дає нам страждання /тобто дитини/. Чуєш, Тосю? Запам'ятай ці слова і вір їм, — од душі говорю» [7, 148].

Перед нами два герої, які одну і ту саму ситуацію сприймають з протилежних сторін. Для Антоніни майбутня дитина – то не страждання, а радість, якщо й клопоти, то приємні і бажані, а для Кривенка – це страждання. необхідність поступитися часточкою свого «я» заради когось, зайвий, непотрібний клопіт. При цьому його не можна звинуватити у нещирості, він ніби то чесно каже, що дитина – то зайві турботи, яких він боїться і намагається уникнути.

Дитина народжується. Ростає здоровий, цікавий хлопчик. З'являються навіть порухи любові до сина, що зайве в житті егоїста. І коли похитливе «я» бере верх над любов'ю, Кривенко з «виразом сурової муки» держить сина на холоді.

В. Винниченко постає в цій сцені як великий майстер психологічного аналізу. Здається, людину, що вирішила позбавити сина життя, повинні непокоїти хоч якісь крихти /уламки/ совісті. /Згадаємо: «експериментатор над людськістю» – Раскольников Достоевського – мучився, не розуміючи причин тих страшних страждань/. Ні, Кривенка не займають роздуми: він робить те, що робить. «Вираз сурової муки» пов'язаний, по – перше з його бажанням довести свою винятковість, а по-друге, з елементарним боягузством, бо вбивця не хоче, щоб його застали під час злочину. Перед нами постає людина – автомат, потвора, яка цинічно прикривається гаслами великих чеснот, але не вірить їм. Винниченкові персонажі приваблюють і відштовхують нас водночас. Приваблюють – бо страшна темрява людських глибин виринається на поверхню, вражаючи невгамовною варіаційністю. Приголомшують – бо одвічне тяжіння людини до світла людськості відштовхує від великих «злодіїв мимоволі». Інакше бути не може. Тому й каже В. Винниченко: в особистому чи загальнонаціональному житті є вагомою ціна особистості. Самовизначення людини чи держави має під собою одну засаду – людяність.

У зв'язку з цим хотілося б дещо зауважити про пропаганду В. Винниченком « нових вчень» і нової моралі. Драматург творив у добу загального зневір'я та перегляду ідеалів. Це час, коли відкидають, руйнують існуюче, але ще не створено нове життя. Уламки душ спостерігати і опи-

сувати важко, а, фіксуючи нову суспільну психологію, письменник до того ж не міг сформулювати позитивних ідеалів. Тому у випадку з В. Винниченком ми можемо стверджувати: йдеться не про пропаганду «нових вчень», а про підміну людськості як першооснови життя проповідництвом штучних, псевдологічних міркувань. Збагнути це допомагає тільки ретроспекція. Постає питання про характерність співвідношення літературного персонажу і особистості. Індивідуальність, особистість (це синонімічні ознаки людини у В. Винниченка) протистоять проявам крайнього індивідуалізму. Тому ми можемо сказати, що В. Винниченко відобразив реально і теоретично можливий тип особистості (русифікованої, європеїзованої) к. XIX – п. XX ст., але невластивий типово українському менталітету. Може саме тільки в цьому контексті і слід пам'ятати вислів Є. Маланюка про творчість В. Винниченка як «квінтесенцію російсько-жидівського намулу на Україні» [7, 17].

Є Маланюк визначив і місце та значення В. Винниченка як «типу російської природи на Україні», який продемонстрував одну «з найстрашніших перемог «южною» Росії над Україною» [9, 17].

Мається на увазі захоплення «штучними» теоріями у царині філософії та соціології, захоплення містиккою, «заглиблення» в глибини душі. Чи було це характерним або притаманним українцям п. XX ст? Мабуть, ні, тому, відкинувши зайву емоційність Є. Маланюка, треба усвідомити, що в його висловах є багато влучного. Таким чином, проповідуваний В. Винниченком новий герой не відповідав державотворчим потребам часу, був чужим для українців. Тому й запропонований спосіб самоозначення індивідуума невластивий українській ментальності. Особистість В. Винниченка стверджує, самовизначає себе за рахунок свого оточення. Цей запропонований шлях вирішення своїх проблем за рахунок інших та слідування своїм інстинктам, поривам особистості, що й так керується емоціями, є неприйнятним для українця, а в певні моменти навіть руйнівним.

Отже, проблема індивідуалізму як основна риса самовизначення типу «нового героя» у В. Винниченка представлена його крайніми проявами – егоїзмом та егоцентриз-

мом. Історія розвитку української літератури яскраво засвідчує, що цей тип справді цілком новий і не характерний для України.

Можна вважати, що в концепції автора він представлений як можливий. Це, цілком очевидно, і викликало певну насторогу представників української культури, які вбачали у творчості В. Винниченка негативний вплив на сучасників. Власне самовизначення за рахунок інших не може формувати суспільно-зрілу і моральну особистість, такий підхід може породити людину-тезу, мертвий принцип, догму, що в певні історичні моменти здатний провокувати людиноненависний тип.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мороз Л. З. Сто рівноцінних правд: Парадокси драматургії В. Винниченка. — К.: Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка, 1994.
2. Винниченко В. О морали господствующих и морали угнетённых. — Львов, 1911-С. 11-12.
3. Христюк П. Винниченко і Ніцше. / Укр. хата, — К., 1913. — Т. 6, кн. 2. — С. 275-299.
4. Костюк Г. Світ Винниченкових образів та ідей: До 100-річчя від дня народження письменника /Слово: 36. № 9. -1981. — С. 193-213
5. Индивидуализм //Словарь по этике. — М.: Изд-во полит. лит., 1983. — С. 105-106.
6. Индивидуализм//Философский энциклопедический словарь. — М.: Сов. энциклопедия, 1983. — С. 206.
7. Винниченко В. К. Зібрання творів: У 26 т. — Харків-Київ: Рух, 1926. — Т. 10. — С. 154.
8. Мороз Л. З. Сто рівноцінних правд: Парадокси драматургії В. Винниченка. — К.: Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка, 1994.
9. Маланюк Є. Книга спостережень. — К.: Атіка, 1995.

ПУШКИНСКИЕ МОТИВЫ И ОБРАЗЫ В ЛИРИКЕ Н. С. ГУМИЛЁВА.

Ситуация рубежа веков всегда располагает к подведению итогов. Для литературоведов прошлый год был вдвойне итоговым: мы отпраздновали 200-летие великого поэта. Представляется очевидным, что одной из актуальнейших проблем становится изучение пушкинской традиции в русской литературе 19-20 веков [1]. Мы обратимся к творчеству поэта, чьё имя до сих пор не связывали с пушкинской традицией — это Н. С. Гумилёв, виднейший представитель русского «серебряного века».

В критических статьях, текстах стихотворений и в фактах биографии Н. С. Гумилёва находим свидетельства пристального интереса к творчеству и судьбе А. С. Пушкина (так, например, выбор места для дуэли с М. Волошиным в 1909 году — на Чёрной речке, а также пальто а la Пушкин, которое носил Гумилёв [2, 196], можно рассматривать как показатели мифологизации поэтом образа Пушкина.)

В отдельных литературно-критических статьях Н. Гумилёв даёт краткие и ёмкие характеристики поэтического стиля А. С. Пушкина. Принципиально значимым является причисление Гумилёвым Пушкина к близким ему поэтам «линий и красок» (в противоположность, например, Вяч. Иванову), что вносит дополнительные штрихи к анализу гумилёвской рецепции собственного творчества и поэтической деятельности в целом. На наш взгляд, многие положения акмеистских деклараций близки пушкинским представлениям об искусстве, однако этот вопрос заслуживает отдельного рассмотрения. Мы же остановимся на проблеме «текста в тексте», уже поставленной в связи с литературной практикой акмеистов [3], так как поэзия Н. Гумилёва даёт множество примеров скрытых цитат, аллюзий и реминисценций из пушкинских произведений, более того, некоторые лейтмотивы гумилёвской лирики генетически восходят к А. С. Пушкину. Учитывая данный фактор, мы имеем возможность более полной интерпрета-